

Алтыкеева Н.Ж., Ниясалиева Б.А.

**ЧЫНГЫЗ АЙТМАТОВДУН «АК КЕМЕ» ПОВЕСТИ
ЖАНА КЫРГЫЗ ФОЛЬКЛОРУ**

Алтыкеева Н.Ж., Ниясалиева Б.А.

**ПОВЕСТЬ ЧЫНГЫЗ АЙТМАТОВА «БЕЛЫЙ ПАРОХОД»
И КЫРГЫЗСКИЙ ФОЛЬКЛОР**

N.J. Altykeeva, B.A. Niyasaliva

**CHYNGYZ AITMATOV'S NOVEL «THE WHITE SHIP»
AND KYRGYZ FOLKLORE**

УДК: 894.341-09(043.3)

Макалада “Ак кеме” повестинде колдонулган фольклордук мотивдер талданат. Тагыраагы Бугу-Эне тууралуу балага таятасы айтып берген жомогунун чыгарма үчүн кандай орунда турары белгиленет. Бугу-Эненин кыргыз элинин эл болуп сакталып калышына себепкер болгону бала үчүн абдан маанилүү эле. Анткени мындан улам бала бугуну ыйык катары тутуп, ал бешик алып келсе деп кыялданат. Мындан тышкары повесттеги элдин өзөгүнөн чыккан ыр тууралуу улама сөздүн мааниси чечмеленет. Улама сөз Ата-Журттун ыйыктыгын, эл-жерге болгон чыныгы сүйүүнү даңазалайт. Повесттеги Чыпалак бала жөнүндөгү жомоктун да өзүнчө орду бар экенине токтолобуз. Ал наадандык, карөзгөйлүк эч убакта адамга жакшылык алып келбесин түшүндүрөт. Ар бир фольклордук чыгарманын повесттеги идеянын ачылышы үчүн табылгыс каражат катары колдонулушун баса көрсөтүүгө болот.

Негизги сөздөр: идея, повесть, фольклор, ниет, жомок, элдик ыр.

В статье анализируются фольклорные мотивы, использованные в повести "Белый пароход". Точнее, отмечается какую роль играет в повести Мать-олениха, рассказанная мальчику дедом. Для ребенка было очень важно, чтобы Мать-олениха способствовала сохранению кыргызского народа. Ибо из этого следует, что мальчик удерживает его, как святое, он мечтал принести колыбель. Кроме того, в повести толкуется значение продолжительного слова о песне, исходящей из уст народа. Он прославляет святость и подлинную любовь народа к Земле. Нужно отметить, что сказка о мальчике-спальчике имеет особенное место в повести. Он объясняет, что наивность, беззаботность никогда не приносят добра человеку. Можно подчеркнуть, что каждое фольклорное произведение используется в качестве незаменимого средства для раскрытия идеи повести.

Ключевые слова: идея, повесть, фольклор, намерение, сказка, народная песня.

The article analyzes the folklore motifs used in the story "The white ship". More precisely, it is noted what role the mother deer plays in the story, told to the boy by his grandfather. It was very important for the child that the mother deer

contributed to the preservation of the Kyrgyz people. For it follows that the boy holds him like a Saint, he dreamed of bringing the cradle. In addition, the story interprets the meaning of a long word about a song coming from the lips of the people. It glorifies the Holiness and genuine love of the people for the Land. It should be noted that the tale of the sleeping boy has a special place in the story. He explains that naivety, carelessness never bring good to a person. It can be emphasized that each folklore work is used as an indispensable tool for the disclosure of the idea of the story.

Key words: idea, story, folklore, intention, fairy tale, folk song.

В его повествовательной системе предания, легенды, плачи, проклятия, миф играют существенную роль в сюжетообразование и выражении идейно-эстетической концепции” [1, 36-б.], - деп адабиятчы У.Б. Далгат эскергендей Ч.Айтматовдун чыгармаларында колдонулган миф, легенда, улама сөздөр чыгармадагы идеяны ачууда өзгөчө мааниге ээ.

“Ак кеме” повестинде балага таятасы улама кептерди, жомокторду көп айтып берерине күбө боллобуз. Анын бири мындай: Илгери бир хан дагы бир хандын колуна туткун болуп түшүп калыптыр. Ошондо алиги хан туткун болгон ханга айтат: “Өлтүрбө десен өлтүрбөйүн, бирок өмүр бою менин кулум болуп жашайсың. Жок, аны каалабайт экенсиң, анда көксөгөн тилегинди айт, ошону аткарам да, анан өлтүрөм”. Анда берки хан: “Кул болууну каалабайм. Андан көрө өлтүрүп сал, бирок өлтүрөр алдында суранарым, менин Ата-Мекенимден биринчи жолуккан койчуманды чакыртып бер. Өлөр алдымда ырымды угуп калайын”, - дейт. Элинин өзөгүнөн чыккан ырына эрлер ушинтип жанын берген дейт таятасы [2, 181-б.].

Момун чалдын мына ушундай улама сөздөрдү көп билгени баланын дүйнө таанымын кеңейтип, аңсезиминин өсүшүнө таасирин тийгизбей койгон жок”. Бул жөн салды эле айтылып өткөндөй болгон улама-жомоктордун мааниси, идеясы повесттин негизги маселесине, идеялык мазмунуна тикеден-тике

багындырылган”, - дейт иликтөөчү Л.Укүбаева [3,168-б.].

Ооба, баланын сөзгө абдан жакын экени чыгармада да эскерилет.

“Балам зээндүү, сөзгө ынак. Улуулардын улама кебин жаныгынан жатып угат” [4, 178-б.] Баланы тарбиялоодо элдик макалдар, оозеки чыгармачылыктын үлгүлөрүнүн өтө маанилүү экендигин педагог-окумуштуулар өз эмгектеринде эскерип келишет. “Аганы көрүп ини өсөт, эжени көрүп синди өсөт”, “Кызга кырк үйдөн тыюу”, “Уул жакшысы-урмат, кыз жакшысы-кымбат”, “Жакшынын шарапаты, жамандын кесепети” деген макалдардын ички мааниси өтө терең тарбиялык мазмунду камтып турат.

Элдик оозеки чыгармачылыктын үлгүлөрүнүн таасири акындардын чыгармачылыгына да өз таасирин тийгизбей койгон жок. Т.Молдонун балдарга арналган ырларынын кайсынысын албайлы балдардын турмушка болгон активдүү көз карашын калыптандырууда, алардын мүнөзүндөгү нравалык сапаттарын арттырууда чон роль ойной тургандыгын белгилөөгө болот. Т.Молдо жаштарды нравалуулукка тарбиялоонун бирден бир каражаты деп адептүүлүктү түшүнгөн. Анткени, адам өмүрү өткөнчө тарбияга муктаж. Тарбиянын негизи балалык өспүрүмдүк куракта түзүлүп калыптанат. Себеби, адам жаш кезинен адептик принциптердин тигил же бул эрежелерине акырындык менен үйрөнүп, адептүү адам катары калыптана баштайт.

Адептик сапаттар кыргыз энинин байыртадан берки үрп-адат, салтында калыптанып, улам коомдун өнүп-өсүшү менен өнүгүүгө ээ болот. “Жаш балдарда алгач элементардык ыймандуулук пайда болот. Бала өзүнөн улуулардын жүрүм-турумдарын туурайт. Сырттан алынган таасирлер алгачкы ички дүйнө байлыгынын пайдубалын түптөп баштайт. Жакшылыкка же жамандыкка болгон көрсөтмөлөр, бирөөлөргө жан тартуу, эң жакшы көрүү сезимдери калыптанат. Жаш муундун ыймандык турпатынын калыптануусу аны курчап турган чөйрөгө, андан алган таасирлеринин натыйжаларына жараша болот”, – деп белгилейт ыймандуулуктун табиятын изилдөөчү М.К. Калманбетов [5, 102-б.].

“Ак кемедеги” бала адам болуп калыптануу жолунда тарбияга муктаж эле. Ата-энеден тирүүлөй жетим калган бала үчүн тарбия берүүнү Момун карыя колуна алып, баланын дүйнө таанымын, көз карашын калыптандырууда миф, жомок, улама кептерди колдонуп келди. Улама кепте айтылгандай эл-жер, мекен тууралуу алгачкы түшүнүктү колго түшүп, өлөр алдында эл-жери тууралуу ырды угузууну суранган хандын образы аркылуу балага жеткирүүгө аракет кылат.

“Анан түн ичинде каердендир бирөө ырдап баштайт. Жаш чабан жигитпи, же карыбы билбейм, коңур түндө сонун угулат. Таятам мени токтотот да: “Угуп ал, - дейт. Мындай ырды дамамат уга бербейсиң” [6, 186-б.]. Ооба, бала таасирленип угат. Айлана-тегерек, курчап турган чөйрө тууралуу кызыктуу ойлорду ойлонот. Токойдогу кышкы түндө коркуп турган карагайларга баргысы келет. Жайында бүрдөбөй калгандарын кышында коркконунан катып калса керек деп ойлойт. Таятасы жомок айтып отурганда ал ушундай керемет ойлорду ойлойт.

Повестте дагы бир жомок бар. Ал-Чыпалак бала тууралуу жомок. Жомоктун мазмунуна көңүл бөлсөк, анда зулумдук, наадандык тууралуу жазуучунун ой жүгүртүүлөрүнө күбө болор элек. Карышкыр дал ошондой образды ачып берүүдө колдонулат. Түздөн-түз Орозкулдун зулумдугун, наадандыгын, өзүн коруктун ээси катары эсептеп, башкаларды каалашынча чарк айланткысы келген ашкере зөөкүрдүгүн окурмандарга кичинекей жомок аркылуу баяндап берет. Чыпалак балага карышкырдын алгач ирет кезиккени да кызыктуу баяндалат. Карышкыр Чыпалак баланын алсыздыгын баса белгилеп: “Кеңдеген сен кимсиң. Жалмап коёюнбу?” - деп опурулат. “Кой, антпе, өзүнө жаман, ит кылып салам”, - дейт Чыпалак бала [7, 198-б.]. Алсыз деп чондугун көрсөтүп жутуп алган карышкыр эч жерден жолу болбой, акыры адамга баш ийип, ит болуп жашап калат. Жомоктун башындагы өзүнүн: “Карышкыр ит болуптур дегенди сага ким айтты?” деген сөзү өзүнө каршы айтылат. Кенедей баладан женилет, анын алдында алсызга айланат.

Орозкул да баланын алдында алсыз. Портфелин көтөрүп алдынан чуркап чыгып, аны сүйүнчүлөгөндө, ошол балага ичин жылыткан сөздү таап айта албаганына ыйлайт. Андай сөздү таап айтуу үчүн анын жандүйнөсү таятасыныкындай таза болуусу керек эле...

Баланын жомогун кыйраткан Орозкул бала үчүн кереметтүү болгон бугунун мүйүзүн омуруп, көзүн агыза чаап, башын талкалап жатып өз тагдырына балта чаап жатканын билбесе керек эле. Баланын көз алдында мүйүзүнө бешик илинген бугунун башы чабылбай эле, бешик бырын-чырыны чыгып талкаланып жатты. Эми ал бугу эч качан мүйүзүнө бешик алып келбейт эле.

Баланын бешик туралуу кыялы өзгөчө кыял болчу, Бугу-Эне бешик алып келип берсе, Бекей таежеси менен Орозкул абасы перзентүү болушса, кордондогу чыр-чатактуу турмуш бир нукка салынып тынчыйт эле. Бирок андай болбоду, Бугу-Эне атылды...

Жомоктогу Майрык-Чаар жезкемпирдин сөзүнө

кайрылып көрөлү. Бугу-Эне балдарды бала кылып алайын деп сураганда: “Адамдар кайберен эмес, бирин-бири аябайт. Сөзүмдүн актыгын өз көзүн менен көрөрсүн, өз мойнун менен тартарсын”, - дейт [8, 228-б.]. Дал ошол Майрык-Чаар жезкемпирдин айтканы келип, жомокто да, реалдуу жашоодо да адамдар бугуга кастарын тигип чыгышат. Бир кезде Бугу-Эне сактап калган уул-кыздан тараган бугулуктар ошол Бугу-Эненин тукумун атып жок кыла баштаса, кийин Орозкул, Сейдакмат, Момун кордонго келген бугуну атып алышты. Момун Бугу-Эне тууралуу жомокту балага айтып берип, анын жадымына Бугу-Эненин ыйыктыгын кыгтай куюп, бирок аягында ошол жомокту өзү жок кылып ойрондоду. Албетте, бейтаалай кызынын тагдыры үчүн жасаганы белгилүү болуп турса да, Момундун бугуну аткандарга кошулуп кеткенин, керек болсо өз колу менен атканын бала кечире албады. Эч кимди кечире албады. Кордондогу турмушунда адилеттүүлүккө жете албасына көзү жетти. Ошондуктан ак кемеге балык болуп сүзүп кетти.

Биз жогоруда баланы тарбиялоодогу элдик оозеки чыгармачылыктын үлгүлөрүнүн орду тууралуу кеп кылган элек. Бугу-Эне тууралуу жомок баланы жаратылышты сүйүүгө (жаратылыш коюнунда жашаган бала үчүн бул бөтөнчө маанилүү эле) үндөйт. Бекеринен ал түн коюнунда коркуп турган карагайлар тууралуу ойлонбойт, бекеринен чөптөр менен сүйлөшпөйт, жада калса таштарга ат коёт, жаратылыш менен сырдашат. Жаратылыш-анын жан досу.

К.Бобулов “Бугу жөнүндөгү кыргыз элинин байыркы санжыра кеби “Ак кеме” повестинде кубаттуу рычагдын милдетин өтөйт”, - деп белгилегендей

[9, 132-б.], повестти бул жомоксуз элестетүү мүмкүн эмес. Жомок болбосо бала адилеттүүлүк, актык деген эмне экенин билмек эмес, аларга жетүү үчүн тынымсыз курөшүү керектигин түшүнмөк эмес. Бул жомоксуз баланын өзүнүн ак кеме тууралуу жомогу жаралмак эмес.

Жыйынтыгында, улама кеп, жомоктордун повесть үчүн мааниси чоң, бир четинен көркөмдүүлүгүн арттырса, экинчиден, баланын көз карашынын өсүшү үчүн өзгөчө маанилүү. Мындан сырткары повесттеги окуяларды бири-бирине байланыштырып турат. Ошондой эле мазмуну боюнча жомоктор бири-биринен айырмаланып турганы менен чыгармадагы образдарды ачуу жагынан болсун, көтөргөн идеялары боюнча болсун бири-бирин толуктап, биринде айтылган ой экинчисинде уланып жүрүп отурат. Мына ушундай керемет касиеттери менен өзгөчө баага татыган табылгыс каражаттардан болуп саналат.

Адабияттар:

1. Далгат У.Б. Фольклор и современный литературный процесс. // Поэтика и традиция. - М., 1982.
2. Айтматов Ч. Чыгармалар жыйнагы. 4-том. - Б., 2014.
3. Үкүбаева Л.Ч. Айтматов жана кыргыз адабияты. - Б., 2012.
4. Айтматов Ч. Чыгармалар жыйнагы. 4-том. - Б., 2014.
5. Жумагулов М., Калмамбетов М. Ыймандуулуктун табияты. - Б., 2012.
6. Айтматов Ч. Чыгармалар жыйнагы. 4-том. - Б., 2014.
7. Айтматов Ч. Чыгармалар жыйнагы. 4-том. - Б., 2014.
8. Ч.Айтматов. Чыгармалар жыйнагы 4-том. - Б., 2014.
9. Бобулов К. Жаңы тилке. - Б., 1991.